

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI/1

Dinler Tarihi Araştırmaları-I

(Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	61203
Tas. No:	209 DİN.T

ANKARA
1998

DİNLERDE KÜTSAL VE KÜTSALLIK ANLAYIŞI

Doç. Dr. Ahmet GÜÇ(*)

GİRİŞ

Annamarie Schimmel dini şöyle tanımlamıştır: "Din deyince, insanların behemehal şahıs şeklinde olması lazım gelmeyen insanüstü bir kudretle münasebetini anlamaktayız. İlah ve Tanrı mefhumunun olması gerekmez..."(1)

"Hakiki din, belirli bir tanrı fikrine sahip olmadan da var olabilir, fakat kutsal ve kutsal olmayan (profan) arasında ayırım yapmayan hiç bir hakiki din yoktur" diyen Nathan Söderblom da (1886-1931), dindar insanı şöyle tarif etmiştir: "Dindar, kendisine göre olağanüstü bir şeyin kutsal olduğu kişidir." Şu halde kutsallık, dinde en büyük işarettir. Hatta o, Tanrı düşüncesinden daha köklüdür. Çünkü Buddizm vb. gibi bazı dinler, herhangi bir tanrı inancını gerekli görmedikleri halde kutsal fikrine sahiptirler.(2) Söderblom, kutsal düşüncesine sahip olmayan Tanrı fikrini din olarak kabul etmemektedir.(3) Onunla benzer kanaatleri taşıyanlar da vardır.(4) Dolayısıyla bu ve benzeri görüşleri taşıyanlara göre kutsalın evrensel bir boyutu vardır.(5)

Verilen bu bilgiler, çeşitli dinlerde kutsal ve kutsallık anlayışının önemini göstermektedir. Ancak, dinlerde kutsal ve kutsallık anlayışına geçmeden önce, kutsal karşılığında çeşitli dillerde kullanılan kelimelere değinmek ve kutsalın tanımını yapmak gerekmektedir.

A. Kutsal Karşılığında Kullanılan Kelimeler

Kutsal ifade etmek üzere Latince'de sanctum ve sacrum kelimeleri kullanılmış olup bu iki kelime de Hint-Avrupa kökenli sak'tan gelmiştir. Sanctum ile, bir realite olarak kutsallık ve ilahi güç ifade edilmiştir. Aynı zamanda sanctum, fertlerin davranışıyla da ilgilidir. Mesela aziz, veli, eren gibi anlamlara gelen saint kelimesi sanctum'dan gelir. Sacrum ise, insan saygısını

(*) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(1) Dinler Tarihine Giriş, Ankara 1955, s. 3.

(2) S. G. F. Brandon, A. Dictionary of Comparative Religion (DCR), London 1970, s. 334-335.

(3) Nathan Söderblom, "Holiness", The Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE), Edinburg 1979-1980, VI, 731.

(4) Bkz. J. D. Douglas, The New Bible Dictionary (NBD), London 1962, s. 529.

(5) Mircea Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (çev. Mehmet Aydın), Ankara 1990, s. 9. Ayrıca bkz. age, s. 58, 63, 74.

gösterir. Latince'ye yakın dillerde de kelimeler arasındaki bu nüans korunmuştur. Mesela Latince sanctum'un İtalyanca ve İspanyolca karşılığı santo, Fransızca karşılığı saint'dir. Aynı şekilde Latince sacrum'un İtalyanca karşılığı sacro, İspanyolca karşılığı sagrado ve Fransızca karşılığı da sacré'dir. Almanca'da kutsal karşılığında bu anlamda kullanılan iki kelime yoktur. Almanca'da önceleri "kütle ilgili" anlamına gelen sakral kelimesi kullanılırken, yirminci yüzyılın başlarında, İngilizce'deki "holy"ye tekabül eden "heilig" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Kutsal konusunda önemli çalışması bulunan Rudolf Otto da (1869-1937), İngilizce'ye "The Idea of the Holy" başlığıyla tercüme edilen "Das Heilig" isimli eserinde bu kelimeyi tercih etmiştir.

Kutsal karşılığında İngilizce'de sacred ve holy kelimeleri kullanılmaktadır. Latince sacer'den gelen sacred ile, Almanca heilig'den geldiği söylenen holy kelimeleri, profan ya da seküler'in aksine, tanrı ve tabiatüstünün alanına ait olan şeyler için kullanılmış eşanlamli kelimelerdir. Her ikisi de, kendisinde tabiatüstü dünyanın günlük hayata nüfuz ettiği şahısları, yerleri veya objeleri vasıflandıran sıfatlar olmalarına rağmen, kullanıldıkları varlık veya şahıslar açısından, aralarındaki nüansa şu şekilde işaret etmek mümkündür.

Holy; 1- Kutsal olan Tanrı veya ilahın sıfatlarını, 2- Kutsallığını Tanrı ile ilişkisinden alan şeylerin vasıflarını, 3- Tanrı'nın isteğine uygun olarak kabul edilen şeylere uyan kişi ve faaliyetlerin vasıflarını belirtmek üzere kullanılmıştır. Mesela kutsal insan ve faaliyetlerini ya da kutsal bir hayat sürmeyi ifade etmek üzere "holy" kelimesi kullanılır.

İngilizce'ye Latince'den Fransızca yoluyla geçtiği söylenen sacred ise; özellikle saygı duyulan veya hürmet gösterilen objelere işaret eder. Fakat Tanrı'nın kendisine veya bireysel olarak şahıslara işaret etmez. Yani sacred kelimesi Tanrı için kullanılamayacağı gibi, kutsal kabul edilen bir kimse için de kullanılamaz. Diğer bir ifadeyle, Tanrı tarafından kutsal kabul edilen holy; insanlar tarafından kutsal kabul edilenler de sacred ile ifade edilmiştir.⁽⁶⁾ Bu kullanıma göre iki türlü kutsal ve kutsallık anlayışı ortaya çıkmış oluyor: Bizzat Tanrı tarafından kutsal olduğu kabul edilen yer, mekan veya nesnelere; insanlar tarafından kutsallık atfedilenler.

Eski Ahid'de kutsal karşılığında gados ve godes, Yeni Ahid'de Yunanca kökenli hagios kelimeleri kullanılmıştır. Eğer gados'un Sâmî kökenli olduğu kabul edilirse, o takdirde o; "bir şahsı ya da eşyayı tanrısal kullanıma tahsis

(6) Bkz. Willard G. Oxtoby, "Idea of the Holy", The Encyclopedia of Religion (ER), ed. Mircea Eliade, U.S.A., 1987, VI, 434-435.

etme" anlamında ve böylece tahsis edilen obje ya da şahsın durumunu ifade etmek üzere "ayırarak" veya "koparmak, mahrum etmek" manasını veren bir kökten gelmiş olabilir. Yeni Ahid'de kullanılan ve İbranice gados'un en yakın eşanlamlısı olduğu söylenen hagios ise, "ayırma ve böylece Tanrı'ya tahsis etme" gibi anlamlara gelen hagnos ile aynı kökten gelmiş olabileceği söylenmektedir.⁽⁷⁾

Kur'an'da, kutsal veya kutsallık ifade etmek üzere "k-d-s" (Arapça) kökünden Kuddûs, mukaddes;⁽⁸⁾ "h-r-m" (Arapça) kökünden harem, haram⁽⁹⁾ ve "b-r-k" (Arapça) kökünden de bâreke, tebâreke, mübârek vb. kelimeler kullanılmıştır.⁽¹⁰⁾ Owen C. Whitehouse'un da işaret ettiği gibi,⁽¹¹⁾ bu kelimelere çok yakın anlamı olan ve bir şeyin yasaklandığını veya korunduğunu belirten diğer bir Arapça kelime de, Buhâri'de yer alan bir hadis'te geçen "Himâ" (Arapça)'dır. Numan b. Beşir'in rivayetine göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "Helâl" bellidir, haram da bellidir ve ikisi arasında bazı şüpheli şeyler vardır, ki insanların çoğu onları bilmez. Kim ki şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur. Her kim de şüpheli şeylere bulaşursa, sürüsünü bir koruluğun etrafında otlatan ve her an koruluğa girme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan çobana benzer. Dikkat edin her melik'in bir koruluğu vardır. Yine dikkat edin Allah'ın koruluğu da O'nun haramlarıdır. Ve şüphesiz cesedde bir et parçası vardır, o iyi olduğu zaman cesedin tamamı iyi olur; o bozulduğu zaman bütün cesed bozulur, o kalp'tir."⁽¹²⁾

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Eski Ahid'de kutsal karşılığında kullanılan gados ile, Kur'an'da kutsal veya kutsal mekan karşılığında kullanılmış olan kuddûs, mukaddes gibi kelimeler "k-d-s" kökünden gelmektedir. Bu kelimenin esas anlamı "temiz ve pak olmak" demektir. Allah için kullanıldığında; nefsinin O'nun için temizledi, O'nun için namaz kıldı, O'nu yüceltti ve büyüklüğünü kabul etti" gibi manalara gelmektedir.⁽¹³⁾ Genel olarak "k-d-s" kelimesi; bir şeyin veya bir şahsın tanrısal kullanım veya tanrısal bir kültür için ayrılmasını ya da korunmasını; bu amaçla korunan ve yaklaşılamaz

(7) Douglas, NBD, 529-530. Ayrıca bkz. Shailer Mathews-Gerald Birney Smith, A. Dictionary of Religion and Ethics (DRE), U.S.A. 1921, s. 206

(8) Bkz. Bakara, 2/30, 87, 253; Mâide, 5/21, 110; Nahl, 16/102; Tâhâ, 20/12; Haşr, 59/23; Cum'a, 62/1; Nâziât, 79/16.

(9) Bkz. M. Fuad Abdülbâki, el-Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim, İstanbul, trs. s. 197-199.

(10) Bkz. Abdülbâki, age, s. 118.

(11) Bkz. Owen C. Whitehouse, "Holiness (Semitic)", ERE, VI, 751.

(12) Buhari, İman, 39.

(13) Ed. Abdüsselam Hârun, el-Mu'cemü'l-Vasîf, İstanbul, ts. s. 725.

veya güçlkle yaklaşılabılır olan Tanrı ile yakın ilişkiye sokulan bir objenin veya şahsın durumunu ve bu obje ya da şahsın yarı-Tanrısal özellik ve güçle kuşatıldığını ifade eder.⁽¹⁴⁾

İslâmî literatürde kutsal ve kutsallığı belirtmek üzere kullanılan "haram, harem, hımâ" gibi kelimelerin karşılığında da "helâl" anlamına gelen "halle" (Arapça) fiili kullanılmıştır. Bu anlamda "halle"; kullanılması, girilmesi veya yapılması yasak olmayan; kullanılmasına veya yapılmasına kutsal tarafından izin verilen gibi manalara gelmektedir.⁽¹⁵⁾ Toplumumuzda yaygın olarak kullanılan "kutsal kazanç", "kutsal görev" veya "âilenin, evliliğın kutsallığı" gibi kelime ve kavramları, yukarıda zikredilen hadis'in ışığında ve helâl-haram noktasından değerlendirmek gerekmektedir.

B- Kutsal'ın Tanımı

Çeşitli dillerde değişik kelimelerle ifade edilmiş olan kutsal, sözlükte: 1- Güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kudsi, mukaddes, 2- Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kudsi, mukaddes, 3- Bozulması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen, 4- Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan⁽¹⁶⁾ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca, kutsalın şu tanımları da yapılmıştır.

"Başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olan; yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir niteliğe sahip olan veya dini bir amaç için tahsis edilen."⁽¹⁷⁾

"Kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösteren; tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza âit olmayan bir gerçeğin, doğal, dindışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesnelere içinde açığa çıkmasıdır."⁽¹⁸⁾

Kutsal; "varlığın oluştaki, Bâki'nin de fânideki doğrudan tecellisi" olarak da tanımlanmıştır.⁽¹⁹⁾

Kutsallık ise; menşe ve özü itibarıyla, gizemli ve tabiatüstü güçle olan teması sebebiyle bir kısım eşyaya, bazı insanlara, hayvanlara, bazı yerlere, olay ve faaliyetlere atfedilen üstünlük ya da meziyettir. Bu tabiatüstü güce R.

(14) Whitehouse, "Holiness", ERE, VI, 751

(15) Whitehouse, "Holiness", ERE, VI, 753

(16) Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara, 1988, II, 939.

(17) John R. Hinnells, Dictionary of Religion (DR), Great Britain, 1988, s. 151.

(18) Eliade, Kutsal ve Dindışı (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1991, Giriş VIII. ve dışkapak.

(19) Seyyid Hüseyin Nasr, Bir Kutsal Bilim İhtiyacı (çev. Şehabeddin Yalçın), İstanbul, 1995, s. 8.

Otto, "numinous" adını vermiştir. Numinous terimi, eski Romalılar'ın, kendisini özel bir tarzda veya yerde gösteren şahsi olmayan güç düşüncesinden çıkarılmıştır. Aynı şekilde, Malenezya'ca bir kelime olan "mana" da bu gücü tanımlamak için kullanılmıştır.⁽²⁰⁾ Özellikle ilkel topluluklarda dini yönden kirli (pis) sayılan veya sayılmayan obje ve olaylar arasında ayırım yapılmıştır. Bu ayırım sağlıklı ilgili telakkilere de dayandırılmamış, bilakis dini-büyüsel değerlendirmelerden çıkmıştır. Dolayısıyla tabiatüstü veya gizemli (numinous) bir özelliğe sahip olduğu tasavvur edilen bir obje veya olay tabularla korunmalıdır ve çoğukere de o kutsal kabul edilmiştir. Böyle bir şeye dokunmak hem ilgili şahıs için tehlikelidir; hem de onun bulaşması sebebiyle, başkalarına da etki eder. Bazı durumlarda sadece rahipler ya da şamanlar gibi belirli şahıslar, bu tür şeylerle emniyetli bir şekilde ilişkiye girebilir. Diğerlerinin dokunması tehlikelidir. Nitekim Uzza adında biri Ahid Sandığı'na dokunmuş ve hemen orada düşüp ölmüştü (Bkz. II. Samuel, 6/6). Diğer dinler gibi yahudilik'te de dini yönden temiz olan ve olmayan şeyler belirlenmiş ve bunlar beş grupta toplanmıştır. Çeşitli şekillerde gerçekleştirilen seksüel ilişki; kan, özellikle bu hayız kanı (Levililer, 15/19); belirli yiyecekler, ölü ve cüzzamlı, Temiz ve temiz olmayan arasındaki ayırım ve temizlenme kuralları, yahudiler arasında aşırı derecede geliştirilmiş (Markos, 7/1-5) ve İsa tarafından ayıplanmışlardır (Matta, 15/1).⁽²¹⁾

Yine kutsallık; dini yönden temiz olmayan, yani profan dokunma için tehlikeli olan ve Polinezya'ca bir kelime olan "tabu" ile kuşatılmış olmayı gerekli kılan bir objeyi de akla getirmektedir.⁽²²⁾ İşte bundan dolayı ilkel kabile dinlerinden millî ve evrensel dinlere kadar, pek çok dinde kutsal'a yaklaşımdan veya kutsal bir nesneye dokunma ya da kutsal bir mekana girmeden önce çeşitli törenlerin veya temizlenme âyinlerinin yapıldığı görülmektedir. Böyle bir hazırlığın yapılması halinde kutsalın bütünüyle tehlikeli olabileceği; şayet doğrudan tehlikeli olmazsa bile, eğer kutsala veya kutsal alana dikkatsiz ve hazırlıksız bir şekilde yaklaşılmışsa, yapılan ibadet ve âyinin iptal edileceği ya da faydasının olmayacağı düşünülmüştür.⁽²³⁾

Bazı dinlerde kutsala yaklaşma âyinleri adı da verilen bu dinî temizlik çerçevesinde su ile yapılan elbise, beden ve çevre temizliği yanında; yine su ile yapılan bir nevi abdest ve gusül de diyebileceğimiz manevî temizlik göze

---

(20) Brandon, DCR, 334.

(21) Brandon, DCR, 199.

(22) Brandon, DCR, 334.

(23) Eric, J. Sharpe, 50 Key Words (Comparative Religion), Great Britain, 1971, s. 57-59.

çarpmaktadır. Ayrıca kutsala yaklaşırken veya kutsal mekana girerken bazı özel kıyafetlerin giyildiği ya da çıkarıldığı da görülmektedir. Nitekim şaman, kam, rahip, papaz, din görevlisi gibi bazı şahısların dini görevlerini ifa ederken giymiş oldukları özel kıyafetleri; yine din mensuplarının da ibadet esnasında ve bazı özel durumlarda giydikleri dini kıyafetleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim Kur'ân'da belirtildiğine göre, Hz. Musa'nın kutsal Tuva vadisinde olduğu bildirilmiş ve pabuçlarını çıkarması istenmiş;⁽²⁴⁾ Kur'ân'a ancak temiz olanların dokunabileceği ifade edilmiş;⁽²⁵⁾ yine Kur'an'da, müşriklerin ancak bir pislik olduğu, onun için bu hükmün verildiği seneden sonra Mescid-i Haram'a yaklaştırılmamaları gerektiği bildirilmiştir.⁽²⁶⁾ Dolayısıyla İslam'da da kutsala veya kutsal mekana yaklaşırken hem maddi, hem de manevi temizlik emredilmiş ve kurallarına riayet edilmesi istenmiştir.

Yapılan tanım ve açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, maddi ve fiziki fenomen dünyası iki başlık altında toplanmıştır. Kutsal ve profan. Kutsalın alanına, kutsalın kendisi ve onunla ilgili her şey; kitapları, ma'bedleri, eşyaları, rahipleri, bazı kutsal mekanlar, kutsal zamanlar vs. dahildir.⁽²⁷⁾ Profan ise, kutsalın zıddı olup "ma'bedin dışında kalan ve böylece umumun kullanımına açık olan"⁽²⁸⁾, "kutsalın alanının dışındaki" nesne ve olgular demektir.⁽²⁹⁾ Bu tanımlara göre kutsalın dini hayatla, profan'ın da dünyevi (seküler) hayatla sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü kutsal ve dini hayat, kutsallıktan tamamen arındırılmış profan ve dünyevi hayatın zıddıdır.⁽³⁰⁾ Böyle kutsal ve kutsal olmayan arasındaki fark hem ilkel, hem de gelişmiş din ve kültürlerde kesin bir şekilde belirtilmiştir.⁽³¹⁾

Konu ile ilgili deliller de göstermektedir ki insanlık tarihinin büyük kesiminde insan, göğün yüce tanrılarının daha küçük tanrılara; melekler, ruhlar ve şeytanlardan ölümlerin hayaletlerine kadar görünmeyen varlıklardan oluşan, kendi dünyasına paralel gerçek bir dünyanın varlığına inanmıştır. Her nerede ve ne şekilde olursa olsun bu paralel dünya, insanın kendi dünyasıyla yüzyüze gelir. İşte bu iki dünyanın kesiştiği noktadan "kutsal" diye bahsetmenin uygun olacağı söylenmiştir. Mesela kurban kesilen herhangi bir yer, bir mabed veya kilise bu anlamda kutsal bir yer olduğu

(24) Tâhâ, 20/12; Çıkış, 3/5.

(25) Vâkıa, 56/79.

(26) Tevbe, 9/28.

(27) J. M. Powis Smith, "Sacredness" DRE, 394.

(28) Hinnells, DR. 151.

(29) Sharpe, age, s. 62.

(30) Eliade, Patterns in Comparative Religion, London, 1976, s. 1, Kutsal ve Dindışı, s. 1-4.

(31) Brandon, DCR, 334.

gibi; yeryüzünde tanrıyı temsil ettiğine inanılan kral veya kendini dine ve dolayısıyla Tanrı'ya adanmış rahip de birer kutsal kişidir. Yine tanrının kendi iradesini açıkladığı kitap da kutsal bir kitaptır. Aynı şekilde kendilerinde tabiatüstülerin yüceltiildiği dans, müzik, şarkı veya ilahi, herhangi bir dini konuşma veya ibadet de kutsal kabul edilmiştir.⁽³²⁾

C- Kutsal'ın Belirleyicileri

Kutsal'ın ne olduğu veya neyin kutsal olduğunun belirlenmesinde iki temel unsur vardır: Bizzat kutsalın kendisi ya da insan. Konuya ilkel kabile dinleri ve milli dinler açısından bakıldığında kutsalın belirlenmesinde insan unsuru ön plana çıkarılmıştır. Çünkü gerek Nathan Söderblom'un dindar insanı tanımında ve özellikle ilkel kabile dinlerinde kutsal konusunu inceleyen mana ve tabu gibi kavramları seçmesinde, gerekse Otto'nun kutsal düşüncesini ele alışında bu husus göze çarpmaktadır. Şüphesiz kutsalın belirlenmesinde önemli unsurlardan biri insandır. Fakat insan yegane unsur değildir. Hatta kutsalın belirlenmesinde insan tecrübesini vurgulamanın ve onu ön plana çıkarmanın önemli bir hata olduğu da belirtilmiştir. Çünkü kutsal alan öyle bir alan ki, orada sadece insan tecrübesine dayanarak kesin ve doğru bilgiye ulaşmak pratikte mümkün görülmemiş, bu yönden Otto da eleştirilmiş⁽³³⁾ ve onun "kutsal" kavramını muhtemel bir genel kavram olarak ortaya attığı söylenmiştir.⁽³⁴⁾

Konu özellikle ilahi dinler açısından ele alındığında kutsalın belirlenmesinde en önemli unsurun kutsalın bizzat kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Tevrat'ta: "Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı..."⁽³⁵⁾ denilmektedir. Kur'an'da da Hz. Musa'ya: "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Ben'den başka ilah yoktur. Bana kulluk et..."⁽³⁶⁾ buyurulduğu bildirilmiştir. Şu halde gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an'da, yegane kutsal varlığın Allah olduğu ifade edilmiş ve yalnız kendisine kulluk edilmesi istenmiştir. Bu durumda kutsal varlığını kabul ve O'na kulluk etme durumunda O'na en yakın yaratık insandır. İnsan, yegane kutsal varlık olan Allah'ın ve dolayısıyla dinin gerçek muhatabıdır. Çünkü Allah'la insan arasında ontolojik ilişki vardır.⁽³⁷⁾ İnsan, Allah'tan bir ruh taşımaktadır.⁽³⁸⁾

(32) Sharpe, age, s. 57-58.

(33) Sharpe, age, s. 57.

(34) Hüseyin Gazi Yurtaydın-Mehmet Dağ, Dinler Tarihi, Ankara, 1978, s. 15.

(35) Tekvin, 1/26-27.

(36) Tâhâ, 20/14.

(37) Bkz. Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan (çev. Süleyman Ateş), Ankara, ts. s. 114-117.

(38) Bkz. Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72..

Ayrıca varlıklar içerisinde kutsal en iyi idrak eden ve fitratında kutsal duygusu bulunan yegane yaratık da insandır.⁽³⁹⁾

D- Kitab-ı Mukaddes'e Göre Kutsal Ve Kutsallık Anlayışı

Kutsal ve kutsallık anlayışı yönünden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi ilahi kaynaklı dinleri ve onların kutsal kitaplarını, diğer dinlere nazaran, farklı şekilde ele almak gerekmektedir.

Eski Ahid'de kutsallık, Tanrı'ya yapılan ibadetle ilişkileri sebebiyle, bir kısım yerlere, bazı eşyaya, mevsimlere, resmen görevli kişilere vs. işaret eder. Bu terimin ilk defa, Tanrı'nın kutsal yapmış olduğu söylenen yedinci gün Sabbat için kullanıldığı belirtilmektedir (Tekvin, 2/3). Yine Eski Ahid'e göre kutsallık ibadet yerine veya kutsal mekana (mabede) ve aynı zamanda ma'bed içinde, Tanrı'ya ibadette kullanılan eşyalara da atfedilmiştir. Benzer şekilde kutsallık şahıslarla, rahiplerle ve Levililerle; özellikle Tanrı'ya ibadetle resmi olarak görevli kişilerle ilişkili olarak da kullanılmıştır. Bu örneklerde kutsallık, ortak kullanımdan ayırıp kutsal birine tahsis etme (adama) ilişkisine delalet eder. Yani bazı özel yerler, eşyalar, zaman veya şahıslar Tanrı'ya adanmak suretiyle umumi kullanımdan uzaklaştırılmış ve tanrısal alana çekilmiştir.

Eski ve Yeni Ahid'de kutsallık en yüce manada Tanrı'ya verilmiştir. Herşeyden önce kutsallık, O'nun yaratıklardan farklılığını ve onların üzerine yüceltilmesini gösterir. Böylece kutsallık, Tanrı'nın aşkınlığını açıklar. Aşağıdaki ifadeler, kutsal biri olarak Yahve'nin, sahte tanrıların ve yaratıkların tümünün karşısında durduğunu belirtir:

"İlahlar arasında senin gibi kim vardır ya Rab? Kudsiyette celil, senalarda heybetli, harikalar yapan, senin gibi kim vardır?"⁽⁴⁰⁾

"Ve beni kim benzeteceksiniz ki, ben ona müsavi olayım? Kuddüs diyor."⁽⁴¹⁾

Eski Ahid'de kutsal kelime aynı zamanda ilişkiyi gösterir ve Tanrı'nın tüm diğer varlıklarla ilişkisinde kendi pozisyonunu koruma kararlılığını belirtir. Kutsallık, Tanrı'nın kendini tasdiki; kendisinde O'nun kendi Tanrı'lığının mutlak standardı yaptığı sıfattır. O, sadece tanrısal olanla insani olan arasındaki farkı ortaya çıkarmakla kalmaz,⁽⁴²⁾ aynı zamanda yüce Tanrı ile eşan-

(39) Bkz. Rûm, 30/30.

(40) Çıkış, 15/11.

(41) İşaya, 40/25; Douglas, NBD, 529-530.

(42) "Öfkem kızgınlığımı yapmayacağım, Efraim'i yeniden helak etmeyeceğim; çünkü ben Allah'ım ve insan değilim; senin ortanda olan Kuddüs'üm ve gazapla gelmeyeceğim." (Hoşea, 11/9).

lamli hale gelir; özellikle ilahi karakterin korku ile karışık saygı uyandıran yanını (R. Otto, *Mysterium Tremendum*) vurgular.”⁽⁴³⁾

Kutsallıktaki ahlaki keyfiyet, kendisi sayesinde bu terimin büyük çoğunlukla Tanrı'ya verildiği yöndür. Yani kutsallık, Tanrı'nın ahlaki üstünlüğünü ve O'nun ahlaki mükemmeliği noktasında tüm sınıflandırmaların dışında oluşunu belirtmek için kullanılmıştır.⁽⁴⁴⁾ Bu yüce anlamda sadece Tanrı kutsaldır ve dolayısıyla yaratıkları arasında ahlaki temizliğin de ölçüsüdür. Bu durumda kutsallık, Tanrılığın her ayırdedeci vasfını kazandığından, Tanrı'nın varlığını gösteren delillerin dışı yansıyan şekli olarak tanımlanabilir. Tayf'ın tüm renklerini birleştiren Güneş ışınlarının, Güneş'in parlamasında biraraya geldikleri ve ışığa karıştıkları gibi, aynı şekilde Tanrı'nın kendini göstermesinde, O'nun tüm sıfatları biraraya gelir ve kutsallığa karışır (kutsallıkta harman olur). Bu sebeple kutsallığa, Tanrı'nın sıfatlarının tümüne birliği veren “sıfatların bir sıfatı” adı verilmiştir. Özellikle Hıristiyanlar'a göre Tanrı'nın varlık ve niteliğini sadece soyut mükemmelliğin bir terkibi olarak düşünmek, Tanrı'yı tüm realiteden mahrum etmek demektir. Bu sebepten dolayı kutsallığın, kutsal kitapta bilhassa Tanrılıktaki her bir şahsa, yani Baba'ya,⁽⁴⁵⁾ Oğul'a,⁽⁴⁶⁾ ve özellikle Tanrı'nın kutsallığını gösteren ve onu yaratıklarına nakleden biri olarak Kutsal Ruh'a atfedilmesinin anlaşılabilirliği belirtilmektedir.⁽⁴⁷⁾

Eski Ahid'de kutsal kelimesi insanlara, özel seromonilerle takdis edilen rahipler gibi, dinların dini amaçlara takdis edilmeleri sebebiyle de atfedilmiştir. Hatta diğer milletlerden ayrılarak Tanrı'ya takdis edilen bir millet olarak İsrail ulusu için de kutsal kelimesi kullanılmıştır. Böylece, İsrail'i kutsal bir millet haline getiren, onların Tanrı ile olan ilişkileridir ve bu anlamda kutsallık, ahid ilişkisinin en yüksek ifadesidir. Bu anlayışa Yeni Ahid'de de rastlamak mümkündür. I. Korintoslular 7/14'de olduğu gibi. Orada inanan bir kocanın, inanan karısı ile olan ilişkisinden dolayı kutsal kabul edildiği belirtilmektedir.

Fakat Yeni Ahid'de kutsallık düşüncesi, dışarıdan içeriye doğru, âyinden realiteye kadar, Tanrı'nın ilerlemiş vahyine paralel olarak geliştikçe güçlü bir ahlaki anlam kazanmış ve bu onun Yeni Ahid'deki ana ve pratikteki özel

(43) “Senin büyük ve korkunç ismine hamdetsinler, Kuddüs'tur.” (Mezurlar, 99/3).

(44) “Ey sen, kötülüğü görmekten gözleri temiz olan ve sapıklığa bakamayan...” (Habakkuk, 1/13)

(45) Bkz. Yuhanna, 17/11.

(46) Bz. Resüllerin İşleri, 4/30.

(47) Douglas, NBD, 530.

anlamı haline gelmiştir. Eski Ahid peygamberi onu en üstün şekilde Tanrı'nın kendini ifşa etmesi, O'nun kendisine karşı taşıdığı delil ve kendisi sebebiyle yaratıkların O'nu tanımalarını istediği tezahür olarak açıklamışlardır. Yine Eski Ahid peygamberleri Tanrı'nın, kendi kutsallığını yaratıklarına nakletmek istediğini ve daha sonra da O'nun, kutsallığı onlardan talep ettiğini açıklamışlardır. Eğer "Ben kutsalım" ifadesi, Tanrı'yı yaratıklarının üstüne yücelten tanrısal kendini empoze etme ise, aynı şekilde "Kutsal olun" sözü de Tanrı'nın yaratıklarına "O'nun kutsallığının iştirakçileri" olma çağrısıdır.⁽⁴⁸⁾

Yeni Ahid'de İsa, hayatına ve ahlaki vasfında tanrısal kutsallığın en üstün örneğidir. Onda kutsallık, sadece günahsız olmaktan ibaret değildir. Kutsallık onun, Tanrı'nın istek ve amacına tamamen takdis edilmesidir ve bu sonuçta İsa kendini adamıştır.⁽⁴⁹⁾ Böylece İsa'nın kutsallığı hem Hıristiyan ahlakının ölçüsü, hem de onun göstergesidir.⁽⁵⁰⁾

Hıristiyanlar'a göre havariler Yeni Ahid'de "azizler" (saints) olarak tanımlanmıştır. Bu kullanıma en azından İrenaeus ve Tertullian dönemlerine kadar genel bir tanımlama olarak devam edilmiştir. Daha sonra bu "azizler" kullanımını, onun önde gelen anlamı "ilişki" olmakla birlikte, hürmet ifade eden bir ünvana kadar, kiliseye ait kullanımda dejenere olmuş olmasına rağmen, o aynı zamanda ahlakın ve özellikle de İsa'ya benzer karakterin tanımlayıcısı olmuştur. Yeni Ahid'in her yerinde, temiz olmamanın her çeşidine karşı kutsallığın ahlaki yönü vurgulanmıştır. Ayrıca kutsallık, Hıristiyanların en yüce işi ve onların yaşamalarının amacı olarak gösterilmiştir. Bu anlamda insanlar da dindarlar (dürüstler) ve günahkârlar (kötüler) olarak iki kategoriye ayrılmışlardır.⁽⁵¹⁾

E- Kur'ân'da Kutsallık Anlayışı

Eski ve Yeni Ahid'de olduğu gibi Kur'ân'da da kutsallık en yüce manada Allah'a verilmiştir. Kur'ân'da Allah'a verilen kutsallık, herşeyden önce O'nun bütün yaratıklarından farklı bir mahiyete sahip olduğunu ve yüceliğini kabul ettirmeye yöneliktir. Böylece O'nun aşkın bir varlık olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda Allah'a verilen bu kutsallıkla, O'nun diğer varlıklar karşısındaki konumu belirtilmiş ve korunmuştur. Bu husus, "hüve" zamiri ile başlayan ve içinde "Allah", "İlah", "Rabb" vb. isimlerin yer aldığı ve ne oldu-

(48) İbranilere, 12/10 (Çünkü takdis eden ve takdis edilenler, hepsi bir)

(49) Bkz. Yuhanna, 17/19 (zâttandır; bu sebepten onları kardeşler diye.) (İbranilere, 12/11)

(50) Bkz. İbranilere, 12/11

(51) Douglas, NBD, 530-531; Whitehouse, "Holiness", ERE, 743-750.

ğu, ne olmadığı noktasında Allah'ı bütün yönleriyle tanıtan âyetlerde açık bir şekilde görülmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de Yüce (kutsal) varlık olarak Allah'ı bütün yönleriyle en güzel şekilde tanıtan, O'nun isim ve sıfatlarıdır. Çünkü en güzel isimler O'na âit olduğu gibi;⁽⁵²⁾ Allah'ın zâti ve subûti sıfatları da, O'nun diğer varlıklar karşısındaki konumunu en belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Mesela Kıdem, Bekâ, Vahdaniyet, Muhalafetü'n lil-Havadis gibi sıfatlar, sadece Allah'ın zatına mahsus olup diğer varlıklara kesinlikle verilmeyen sıfatlardır. Subûti sıfatlar ise, o zât ile kâim olup mükemmellik ifade etmektedirler.⁽⁵³⁾

Kur'an'da Allah'ı tavsif için kullanılan isim ve sıfatlar arasında özellikle "Rabb" kelimesine dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü gerek Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetleri çıkarılıp, kendilerine şahit tutuldukları zaman onlara: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim...?"⁽⁵⁴⁾ denildiğinde; gerek Allah'ın meleklerle hitaben: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..."⁽⁵⁵⁾ dediğinde ve gerekse ilk nâzil olan sûrelerde,⁽⁵⁶⁾ beşeriyete Allah mefhumunun sunulmasında ısrarla "Rabb" kelimesinin kullanılmış olması, konumuz açısından da önem arz etmektedir. Kur'an'ın nüzülü sırasında Rabb kelimesi Arapça'da: "İtaat olunan efendi, herhangi bir durumu düzelten kimse, bir şeyin mâliki" gibi manalara gelmekte idi. İslâm'da bu kelime: "Benzeri olmayan efendi, verdiği nimetleriyle yaratıklarının durumunu düzelten, yaratma ve emretmenin sahibi" anlamlarını kazanmıştır. Rabb, Allah lafzı celâlinden sonra Kur'an'da en çok kullanılan (970 defa) bir kelimedir.⁽⁵⁷⁾ Rabb, İslâm'ın emir ve yasaklarına muhatap olan insanın yaratıcıdır. Ayrıca muhafaza etmek, yaşatmak, kişiye varlığını devam ettirecek bütün ihtiyaçlarını temin etmek gibi manalara da gelmektedir.⁽⁵⁸⁾

İslâm'ın tevhid inancının en özlü ve anlamlı ifadesi sayılan İhlas Sûresi'nin şu âyetleri de, yegane kutsal varlık olan Allah'ı en güzel şekilde tanımlamaktadır:

(52) Bkz. A'raf, 7/180; İsra, 17/110; Tâhâ, 20/8; Haşr, 59/24.

(53) Bkz. Metin Yurdagür, Allah'ın Sıfatları (Esmâü'l-Hüsna), İstanbul, 1984, s. 27-120.

(54) A'raf, 7/172.

(55) Bakara, 2/30.

(56) Bkz. Suat Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyet, İstanbul, 1987, s. 89-91; Yurdagür, age, s. 35-37.

(57) İlk nâzil olan âyetlerin sırasıyla Alak Suresi'nin ilk beş âyeti, Müddessir sûresinin ilk beş âyeti, Müzzemmil sûresinin ilk dokuz âyeti, Nûr sûresinin ilk 16 âyeti ve beşinci olarak da Fâtiha sûresinin nâzil olduğu söylenmekte ve bu âyetlerin tamamında da Rabb kelimesi geçmektedir (Bkz. M. Hamdi Yazır, age, I, 8).

(58) Bkz. İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, Beyrut, ts. I, 399.

“De ki: O, Allah birdir. Allah Samed'dir. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na eş ya da denk değildir.” Âyette geçen Samed kelimesi, “hiçbir şeye muhtaç olmayan, aksine her şey kendisine muhtaç olan” demektir.⁽⁵⁹⁾

Kur'ân'da Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa, Mukaddes Tuva Vâdisi, Arz-ı Mukaddes vs. gibi, bazı özel yerlere kutsallık atfedilmesine rağmen, insana kesinlikle kutsallık verilmemiştir. Başlangıçtan beri verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, insanlar genelde iki şeye kutsallık veya mukaddeslik atfetmişlerdir. Bunlardan biri maddi, diğeri de manevidir. Maddi'de esas olan temiz ve faydalı olmak; manevide esas olan da tam ve mükemmel olmak ve aynı zamanda faydalı olmaktır. Bunlardan maddi olana itina, manevi olana da saygı gösterilmiştir.

“Kutsal” kelimesi manevi sahada mükemmeliğin, tam ve yetkin olmanın dini terimidir. Manevi sahada mükemmellik ve yetkinlik, en üst ve son derecesini Allah'ta bulur. Bunun için en kutsal varlık O'dur. O, her türlü eksiklik ve noksanlıktan uzaktır. Bütün mükemmellikler Allah'ta toplanır ve O'nun kutsallığını pekiştirir (Kuddüs). Onun için, herhangi bir varlık Allah'a ne kadar yakın olursa, o derecede O'ndan mükemmellik alır (insân-ı kâmil). Böylece o sadece kutsala ve kudsiliğe yaklaşmış olur. Ancak bu, onun kutsal olduğu anlamına gelmez.⁽⁶⁰⁾ İslâm'da kutsala daha yakın olan insanların ifade etmek üzere “veli-evliya, müttaki” vb. kelimeler kullanılmıştır. Buna rağmen kutsal insan ifadesine asla rastlanmamaktadır. Ayrıca insanlar içerisinde kutsala en yakın olanlar arasında öncelikle peygamberler gelmektedir. Peygamberler için de benzer kullanımlar sözkonusu değildir. Ancak, Kur'ân'da belirtildiğine göre Yahudiler Üzeyir (a.s.)'i Hıristiyanlar da Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak telakki ederek, bir nevi onlara kutsallık atfetmişlerdir.⁽⁶¹⁾ Fakat Hz. Peygamber, kendisinin de bir beşer olduğunu; İnsanlardan, vahiy alma yönüyle ayrıldığını belirtmiştir.⁽⁶²⁾

F- Diğer Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı

İlahi dinlerin dışında kalan ve özellikle millî dinler başlığı altında ele alınan Hinduizm, Buddizm, Sihizm, Konfüçyüsçülük, Zerdüştilik, Şintoizm vb. dinlerdeki kutsal ve kutsallık anlayışına ve kutsal kabul edilen şeylere -

(59) Bakara, 2/115; En'âm, 6/62; Tâhâ, 20/115; Lokman, 31/30; Secde, 32/2; Rahman, 55/27; İhlas, 112/2.

(60) Bkz. Hüseyin Atay, Kur'ân-ı Kerim ve Kudsîyet, AÜİFD, Ankara, 1985, XXVII, 1-30.

(61) Bkz. Tevbe, 9/30.

(62) Bkz. Kehf, 18/110.

dinleri ayrı ayrı zikretmeden- ana hatlarıyla maddeler halinde şöyle işaret etmek mümkündür:

1- Din mensupları tarafından inanılan tanrı veya tanrıçalar, din kurucuları, rahip vb. dini şahsiyetler; onlar adına yapılan ma'bed veya kutsal mekanlar.

2- Tanrı tarafından verildiği düşünülen veya zaman içerisinde din kurucuları ve öğrencileri tarafından oluşturulan, kutsallığı din mensuplarınca kabul edilen dini metinler.

3- Din kurucularının doğup büyüdüğü, ziyaret ettiği, aydınlığa kavuştuğu, hatıra eşyalarının muhafaza edildiği stupa vb. yerler.

4- Din mensuplarınca ayrı bir değer atfedilen, kutsal bir yer olarak kabul edilen bazı şehir ya da dini merkezler.

5- Dağ, nehir, ağaç, bazı su başları gibi kutsal kabul edilen nesnelere, yer ve mekanlar.

6- Zerdüştilik gibi bazı dinlerde kutsal sayılan ateş ve onun devamlı olarak yıkıldığı mekanlar.

7- Herhangi bir tarihi, dini olaya dayandırılan ve kutsal kabul edilen bayram ve festival günleri.

8- Tanrıların doğum yıldönümü günleri, muson yağmurları mevsimi veya hasad zamanı gibi bazı özel gün ve zamanlar.

9- Ameşa Spentalar (kutsal ölümsüzler), Tirtankaralar, Bodisatvalar gibi kutsal kabul edilen bazı şahıs ve varlıklar.

10- Tanrılarla ilişkisi bulunduğu düşüncesiyle veya başka telakkilerle kendilerine kutsallık atfedilen bir kısım havyanlar.⁽⁶³⁾

G- Bir Yerin Kutsal Olduğunu Gösteren İşaretler

Bir yerin veya herhangi bir mekanın kutsallığına delalet eden bazı işaretler vardır. Bunları şu şekilde belirtmek mümkündür:

1- Bir Yerin Kutsal Olduğuna Dair Tanrısal Bir İşaretin Bulunması

Kutsallığı çeşitli dinlerde ve o din mensuplarına kabul edilen bazı yerlere kutsallık kazandıran husus, o yerin Tanrı tarafından bizzat tayin ve tespit edilmiş olmasıdır. Bunun en bariz örneğini, Kâ'be'nin yerinin Hz. İbrahim'e Cebrail vasıtasıyla gösterilmiş olması teşkil eder.⁽⁶⁴⁾ Aynı şekilde Kudüs'te Hz. Süleyman tarafından inşa ettirilmiş olan Beytül-Makdis'in yeri de Dâvud

(63) Bkz. Joel P. Brereton, "Sacred Space", ER, XII, 526-535; Mathews-Smith, DRE, 206-208, 392-394; Brandon, DCR, 334-336; Hinnells, DR, 151, 279; E. Royston Pike, Encyclopedia of Religion and Religions (ERR), 181-182.

(64) Bkz. Hacc, 22/26.

(a.s.)'a melek vasıtasıyla bizzat Tanrı Yahve tarafından gösterilmişti.⁽⁶⁵⁾ Keza Hz. Musa'ya da Mukaddes Tuva Vâdisi'nde bulunduğu ve bulunduğu yerin kutsal bir yer olduğu yine Allah tarafından bildirilmişti.⁽⁶⁶⁾

2- Bir Yerin Tanrı'ya Tahsis Edilmiş Olması

Kutsal'ın tanımı ile ilgili olarak verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, herhangi bir şeye kutsallık kazandıran esas unsurlardan birisi de, o şeyin veya yerin kutsala tahsis edilmiş bulunmasıdır. Bu anlamda hemen hemen bütün dinlerde kutsala tahsis edilmiş yer ve mekanlara rastlamak mümkündür. Bu yerlerin başında da, kutsal kabul edilen varlık adına yapılmış mekanlar (mabedler) gelmektedir. Özellikle bu mabedlerin, kutsal kabul edilen şahıs veya Tanrı'nın tasvirinin bulunduğu veya O'a ait bir şeyin (Ahid Sandığı veya Kutsal Kitap gibi) muhafaza edildiği mekana daha fazla kutsallık atfedilmek suretiyle en kutsal mekan (kudsülakdes) ismi verilmiştir. Bunun örneklerini Yahudilik'te ve milli dinlerin pek çoğunda görmek mümkündür.⁽⁶⁷⁾ Bu anlamda Kur'ân'da da: "Bütün mescidlerin Allah'a ait olduğu..." bildirilmiş⁽⁶⁸⁾ ve "Benim evim", "Şu beytin sahibi"⁽⁶⁹⁾ gibi ifadelerden de anlaşılacağı gibi, bu yerler bizzat Allah tarafından da sahiplenilmiştir. İşte Tanrı'ya tahsis edilmiş olan ya da bizzat Tanrı tarafından sahiplenilmiş bulunan bu yerler, Tanrı'ya olan nisbetinden dolayı, insanlar tarafından da kutsal kabul edilmiş ve saygı gösterilmiştir.

3- Tanrı'nın Herhangi Bir Yerde Görünmesi (Teofani) Veya Gücünü Göstermesi (Tecelli)

Tanrı'nın zaman zaman herhangi bir yerde peygamberlere veya bazı şahıslara görünmesi ya da o yerde gücünü göstermesi de, o yere kutsallık atfedilmesine sebep olmuştur. Bunun örneğine Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'ân'da rastlamak mümkündür. Nitekim Yakub (a.s)'ın bir gece yolculuğu esnasında görmüş olduğu rüya, bunun klasik bir örneğini teşkil etmektedir. Tekvin, 28/10-22 ve 35/1-15'te belirtildiğine göre, yolculuğu sırasında o, rüyasında, gökten yere kurulan bir merdiven görmüş, "Bu yer ne kadar da korku verici. Burası gerçekten de Tanrı'nın evi: "Göklerin kapısı buradadır" diyerek, yastık olarak kullandığı taşı almış, onu anıt olarak dikmiş ve üzerine zeytin yağı dökmüştü. Yine Kitab-ı Mukaddes'te belirtildiğine göre İsraililer, Kenanlılar'dan devraldıkları pek çok eski mabedi mahafaza etmiş ve Tanrı

(65) Bkz. Tekvin, 8/20-21; II. Samuel, 24/21-25.

(66) Bkz. Çıkış, 3/5; Tâhâ, 20/12.

(67) Bkz. Çıkış, 24/16; I. Krallar, 8/11; Brandon, DCR, 573.

(68) Cin, 72/18.

(69) Bkz. Bakara, 2/120; Âl-i İmrân, 3/96; Enfal, 8/35; Hacc, 22/26; Nur, 24/36; Kureys, 106/3.

Yahve tarafından teofani (Tanrı'nın o yerde görünmesi) yoluyla yasallaştırılmış olduklarını kabul etmişlerdir.⁽⁷⁰⁾

Tanrı'nın herhangi bir yerde gücünü göstermesinin (tecelli) en çarpıcı örneğini Kur'an'daki şu anlatım oluşturmaktadır: "Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûra) gelip de Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim' dedi. (Rabbi): 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin! buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim...'"⁽⁷¹⁾ Aynı zamanda bu âyetten, İslâmi manada kutsalın, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olduğu da anlaşılmaktadır.

4- Bir Yerin İnsanlar Tarafından Kutsal Kabul Edilmesi

İnanan insanların bir maddi, bir de manevi dünyaları vardır. Maddi dünyalarının merkezini fiziki coğrafya belirler. Manevi dünyalarınınkini ise, sahip oldukları dini inanç ve benimsedikleri değerleri belirler. İnanan insanların manevi dünyalarının merkezinde genellikle mabedler veya herhangi bir din mensuplarının kabul edilen dini merkezler vardır. Bu yerler aynı zamanda o din mensuplarının gönülden bağlı olduğu başlıca ibadet ve ziyaret yerleridir. Mesela Mekke'de Ka'be'nin, Medine'de Hz. Peygamber'in kabrinin bulunması ve aynı zamanda bu iki şehrin, İslâm Dini'nin doğup yayıldığı en önemli iki dini merkez olmaları vb. gibi hususlar, bu iki şehrin müslümanlar tarafından daha mübarek birer belde kabul edilmelerine ve oralardan "mukaddes topraklar" diye bahsetmelerine sebep olmuştur. Aynı şekilde Kudüs ve orada bulunan Ma'bed'de, hem Kur'âni anlatımda hem de Yahudiler, Hıristiyanlar ve müslümanlar nazarında kutsal bir yer kabul edilmiştir. Yine Kâ'be ve Kudüs, adı geçen din mensuplarının ibadet esnasında yönelinen (kıble) kudsi mekanlardır. İşte bu yerler, inananların manevi dünyalarının merkezleri mesabesinde dirler.

Aslında Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin inananlar tarafından birer kutsal belde olarak kabul edilmiş olmalarının temelinde yine, bu dinlere göre yegane kutsal varlık olan Allah'ın, diğer yerlere nazaran, oralara ayrı bir değer vermiş olması ve bu yerleri, özellikle ilahi dinlerin doğup yayıldığı yerler olarak seçmiş bulunması, bu din mensuplarının oralara kutsallık atfetmelerine esas teşkil etmektedir.

Diğer taraftan Mekke, Medine, Kudüs gibi yerler ve buralarda bulunan mescidler ve bazı ilahi işaretler hakkında yer alan Kur'âni ve peygamberi

(70) Bkz. Hakimler, 6/11.

(71) Â'raf, 7/143.

ifadeler de, bu yerlerin o din mensuplarınca birer mukaddes yer olarak kabul edilmelerinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Kur'an'da Ka'be'den bahsederken; "Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (ma'bet), Mekke'deki Kâ'be'dir. Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur..."⁽⁷²⁾ buyrulması; İbrahim (a.s)'ın da, "Bu beldeyi emin bir yer kıl" diye duâ etmesi;⁽⁷³⁾ yine bu yerlerden yeminle bahsedilmiş olması;⁽⁷⁴⁾ hepsinden önemlisi de, "Şu beldenin Rabbi"⁽⁷⁵⁾ "Belde-i Tayyibe"⁽⁷⁶⁾ gibi ifadeler, kutsal bir varlık olarak Allah'ın bu yerleri bizzat sahiplendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bir yeri kutsalın bizzat sahiplenmiş olması, o yerin kutsaldan bir işaret taşıdığı izlenimini de vermektedir.

Bir yerin veya bir şehrin kutsal kabul edilmesinde peygamberin söz ve davranışları da etkili olmuştur. Mesela Hz. Muhammed'in, "Ancak şu üç yere ibadet ve ziyaret amacıyla yolculuk yapılır, Bunlar: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa'dır"⁽⁷⁷⁾ demiş olması, bunun en bariz örneklerinden biridir. Yine o, Medine'ye hicret edeceği bir esnada Kâ'be'ye bakarak şöyle demiştir: "Vallahi sen, benim dünyada en çok sevdiğim yersin; aynı şekilde Allah'ın da dünyada en çok sevdiği yersin. Eğer senin halkın beni zorla çıkarmasalar, vallâhi çıkmazdım."⁽⁷⁸⁾ Görüldüğü gibi bu hadislerde, bu üç mekanın bulunduğu yerlerin diğer yerlere oranla daha üstün oldukları belirtilmiştir.

H- Dinlerde Kutsal Zaman Anlayışı

İnsanın şu evrende yaşadığı iki temel boyut vardır: Zaman ve mekan. bu toplumlar için de böyledir. Başta insan hayatı olmak üzere, insanların tüm değerlerini bu iki temel boyutun dışında düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla insanın kutsalla olan ilişkisi de zaman veya mekan boyutunda gerçekleşmektedir. İnanan insan, hangi zaman veya mekanda bulunursa bulunsun, fitrat eksenine bağlı olarak, kutsalla olan ilişkilerinde zaman ya da mekanın dışına taşması mümkün değildir. İşte insanların kutsalla daha yakın

(72) Âl-i İmran, 3/96-97.

(73) Bakara, 2/126; İbrahim, 14/35.

(74) Beled, 90/1-2; Tin, 95/3.

(75) Nermi, 27/91.

(76) Sebe, 34/15.

(77) Buhari, Fadlu's-Salah fi Mescid-i Mekke ve'l-Medine, 1, 6; Müslim, Hacc, 415, 511, 512, 513; Ebu Dâvud, Menasik, 94.

(78) İbn Mâce, Menasik, 103; Tirmizi, Menakıb, 68; Dârimî, Siyer, 66.

ilişkiye girdiğini düşündüğü veya kutsalın, çeşitli vesilelerle kendisini insanlara daha fazla hissettirdiği bu zaman ya da mekanlara kutsal zaman veya kutsal mekan adı verilmektedir.

Dindar insan için zaman da, mekan gibi ne türdeş, ne de süreklidir. Kutsal zamanın fasılaları, bayram zamanı vardır. Diğer taraftan dindışı zaman, dini anlamda yoksun faaliyetlerin yer aldığı sıradan zaman süresi vardır. Fakat dindar insan ibadet ve âyinler vasıtasıyla, sıradan zaman süresinden kutsal zamana rahatlıkla geçebilir. Kutsal zaman bizzat doğası gereği tersine dönebilir, yani şimdi haline getirilebilir. Bu anlamda her dini bayram, her manevi tören zamanı, efsanevi bir geçmiş içinde "başlangıçta" meydana gelmiş olan kutsal bir olayın yeniden güncelleştirilmesi demektir. Çünkü çeşitli dinlerde, tanrılar tarafından kutsallaştırılmış ve bayram aracılığıyla şimdiki zaman haline gelmeye müsait ilksel bir zaman söz konusudur. Fakat dindar olmayan insan açısından zaman ne kopukluk, ne de "esrar" sunabilir. Şu halde zaman insanın en varoluşsal boyutunu meydana getirmektedir.⁽⁷⁹⁾

---

(79) Bkz. Eilade, Kutsal ve Dindışı, s. 48-52.